

Galyna Zelenko

Narodowa Akademia Nauk Ukrainy

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7219-4703>

e-mail: zgalina@ukr.net

Wojna Rosji przeciwko Ukrainie jako katalizator transformacji tożsamości politycznej¹

Wojna to przede wszystkim straty ludzkie, materialne i moralne, smutek, ból i cierpienie. Jednocześnie wojna jest prawdopodobnie najpotężniejszym katalizatorem zmian społeczno-politycznych. Trwająca od 2014 r. rosyjska agresja militarna na Ukrainę jakościowo zmieniła tożsamość polityczną Ukraińców. Jak dokładnie – zilustruję w dalszej części artykułu jego najważniejsze, moim zdaniem, składowe.

Jednym z największych problemów Ukrainy, obok finansowych i przemysłowych monopoli oraz oligarchizacji kraju, były niezwykle sprzeczne dla rozwoju demokracji społeczno-kulturowe cechy społeczeństwa – wysoki poziom paternalizmu i absencja polityczna, patriarchalna kultura polityczna i świadomość polityczna, nieumiejętność posługiwania się tzw. „narzędziami demokracji” i w efekcie – radykalizacja sceny politycznej, niski poziom zaufania, a co za tym idzie członkostwa w partiach politycznych, organizacjach społecznych, anomii społecznej i nieufności wobec władz państwowych, czasem wykluczających się kierunków polityki zagranicznej, braku świadomości własnego obywatelstwa itp. Konsekwencją było to, że kraj zdawał się kręcić w kółko, nie mogąc ani skonsolidować podboju Majdanu ani ostatecznie zdecydować o kierunkach swojej polityki zagranicznej itp.

Jednak w latach wojny nastąpiły istotne zmiany w tożsamości politycznej Ukraińców i procesach budowania narodu.

Samoidentyfikacja oparta na cechach narodowych i obywatelskich jest związana z określonymi terytoriami, determinuje szczególne formy praktyk życiowych,

¹ Dyskusja odbyła się w panelu „Demokracja vs dyktatura w kontekście wojny Rosji przeciwko Ukrainie” organizowanej przez Centrum Europy Wschodniej UMCS w ramach Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Demokracja w procesie przemian” w dniu 13 stycznia 2023 r. na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa UMCS.

mentalne powiązania między ludnością a terytorium, które są ucieleśnione w obrazie świata, obrazach symbolicznych i priorytetach wartości. Czynniki regionalny w spektrum samoidentyfikacji Ukraińców zawsze był istotnym elementem. Uwarunkowania historyczne były podstawowymi czynnikami kształtującymi zróżnicowanie regionalne, ponieważ różne regiony Ukrainy w różnym czasie wchodziły w skład Wspólnoty Narodów, Rumunii, Cesarstwa Rosyjskiego, Cesarstwa Austro-Węgierskiego, Czechosłowacji i ZSRR. Odmiennie doświadczenia historyczne spowodowały konfrontację odmiennych modeli pamięci historycznej, odmiennie postrzeganie ukraińskiego ruchu wyzwolenczego i ideologii komunistycznej, odmienną samoidentyfikację językową, orientację religijną.

Jednak aneksja Krymu przez Rosję w 2014 r. i późniejszy konflikt zbrojny z Rosją spowodowały, że tożsamość narodowa – poczucie przynależności do państwa i narodu – przeważała nad tożsamością regionalną. Tylko w 2015 r. większość ludności przede wszystkim identyfikuje się jako obywatele Ukrainy (57,5%), dla 29% najważniejsza stała się identyfikacja z miejscem zamieszkania. Od 2014 r. integracja społeczeństwa w oparciu o ogólnoukraińskie wartości wykazuje tendencję rosnącą – i dziś możemy stwierdzić zakończenie formowania się ukraińskiego narodu politycznego – 95% obywateli, w tym przedstawiciele różnych wyznań, grupy etniczne (Tatarzy, Żydzi, Rosjanie, Bułgarzy, Grecy itp.) i grupy językowe, mają wspólną tożsamość ogólnoukraińską. Tylko 2% utożsamia się z etnicznymi Rosjanami, a 2% z innymi narodowościami.

Oznacza to, że współcześnie oczywiste jest, że o charakterze ogólnoukraińskiej tożsamości decydują kryteria wartości, a nie przynależność etniczna obywateli. I to właśnie rosyjska agresja stała się największym katalizatorem konsolidacji Ukraińców, kształtowania się poczucia przynależności do Ukrainy, stosunku do państwa i narodu.

Samoidentyfikacja przez język. Tożsamość językowa to poczucie przynależności do określonej grupy językowej, środek samostanowienia i samoidentyfikacji, który kształtuje się w procesie socjalizacji jednostki. Dziedzictwo, które przyszło na Ukrainę z sowieckiej przeszłości, nie odpowiadało idealnemu obrazowi – mamy dwujęzyczne społeczeństwo, tradycję komunikowania się po rosyjsku w wielu regionach i spory o to, czy jeden czy dwa języki powinny mieć status państwowy.

Kwestia językowa została upolityczniona na początku XXI w., a temat „języka” był najpopularniejszym tematem wyborczym dla wszystkich sił politycznych na Ukrainie. Jednak rosyjska agresja militarna zmieniła codzienne praktyki językowe Ukraińców. Jak wykazały badania socjologiczne, w 1992 r. w kręgu rodzinnym po ukraińsku mówiło 36,8%, w 2014 r. już 42,2%, a teraz więcej – 62% respondentów w domu i 68% w pracy. Warto zauważyć, że znacznie więcej respondentów nazywa ukraińskim językiem ojczystym niż posługuje się nim w codziennej komunikacji.

Większość badań pokazuje, że język wpływa na świadomość i zachowania polityczne. Hipotezę o języku jako czynniku wpływającym na światopogląd i orientację polityczną obywateli potwierdzają także wyniki ogólnopolskiego badania przeprowadzonego przez Fundację Inicjatyw Demokratycznych wraz ze służbą socjologiczną Centrum Razumkova w przeddzień inwazji na pełną skalę Rosji w grudniu 2021 r.

Według wyników badania rosyjskojęzyczni Ukraińcy częściej niż ukraińskojęzyczni uważali, że wojnę w Donbasie jako pierwsi rozpoczęli ukraińscy oligarchowie i rząd (38%), a konflikt w Donbasie to wojna domowa (36%), które wszczęło wojsko. Obywatele rosyjskojęzyczni, a także respondenci z regionów południowych i wschodnich postrzegali zakaz promowania rosyjskich artystów i filmów właśnie jako błąd i naruszenie praw obywatelskich, podczas gdy wśród ukraińskojęzycznych Ukraińców oraz respondentów z zachodnich i centralnych regionach taka opinia nie była popularna. Co więcej, obecnie 80% Ukraińców uważa, że język ukraiński powinien być głównym językiem we wszystkich sferach komunikacji, podczas gdy 0,5% opowiada się za językiem rosyjskim. Współcześnie istnieją przesłanki, by twierdzić, że ta linia demarkacji społeczno-politycznej uległa znacznemu wypłaszczeniu pod wpływem wojny.

Samoidentyfikacja na podstawie religii. Religijne samostanowienie osoby (a także społeczeństwa) jest ważnym kanałem kształtowania się tożsamości jednostki i społeczeństwa. W Ukrainie temat przynależności do różnych Kościołów jest historycznie zdeterminowany faktem, że różne części Ukrainy należą do różnych państw. Kościół jest zwykle silnym agentem wpływu. Najnowsze przeszkowania w UPC Patriarchatu Rosyjskiego żywo to potwierdzają. Dlatego walka o wierzących jest szczególnie ostra i w Ukrainie jest to niezwykle silna linia podziałów społeczno-politycznych.

Spółceństwo ukraińskie deklaruje dość wysoki poziom religijności: w szczególności na koniec 2010 r. w porównaniu z 2000 r. liczba obywateli określających się jako wierzący wzrosła z 58% do 71%. W Ukrainie od 1 stycznia 2020 r. 96% aktywnych organizacji religijnych należy do wyznania chrześcijańskiego. Wśród nich 53,7% należy do wyznania prawosławnego, 14,3% do wyznania katolickiego.

Analizując potencjał konsolidacyjny czynnika religijnego w odniesieniu do tożsamości Ukraińców, należy zdać sobie sprawę, że samostanowienie religijne ma wyraźną specyfikę regionalną. Oznacza to, że zdecydowana większość opracowań rejestruje różne typy kultury religijnej i odpowiadające im poziomy zachowań religijnych mieszkańców zachodniej Ukrainy z jednej strony oraz wschodniej i południowej części kraju z drugiej.

Przedłużenie wojny rosyjsko-ukraińskiej do pełnej skali w lutym 2022 r. spowodowało to, że Ukraina w pewien sposób została podzielona na strefy dominujących wpływów różnych Kościołów. Co więcej, regionalne specyfiki samoidentyfikacji religijnej Ukraińców są istotnie skorelowane z regionalnymi różnicami w systemie wartości i modelach zachowań Ukraińców. Oczywista regionalizacja religijna kraju znacząco hamuje integracyjny potencjał religii w procesach konsolidacji społecznej i jest jednym z największych potencjalnych problemów. Najważniejszym przejawem rywalizacji religijnej między wyznaniami prawosławnymi na Ukrainie jest posługiwanie się odmiennymi narracjami narodowymi w komunikacji z wyznawcami, a co za tym idzie – kształtowanie się różnych tożsamości narodowych i politycznych w granicach jednego państwa. Obecnie ten element tożsamości politycznej jest nadal najbardziej problematyczny w Ukrainie, pomimo wysiłków SB Ukrainy zmierzających do zdemaskowania współpracowników UPC PM.

Samoidentyfikacja na gruncie polityki zagranicznej. Od 1991 r. w sferze aspiracji politycznych obywateli Ukrainy wahały się one w stosunku do wyobrażeń na temat optymalnego pozycjonowania polityki zagranicznej państwa ukraińskiego i jego orientacji w sferze stosunków międzynarodowych. Zaprzestanie istnienia ZSRR nie oznaczało zniknięcia tych sił i czynników, które ciążyły ku ideologii warunkowo „słowiańskiej” czy raczej ogólnorosyjskiej, natomiast początek ekspansji NATO i UE na Europę Środkowo-Wschodnią w latach dziewięćdziesiątych XX w. stymulowały rozprzestrzenianie się idei i poglądów proeuropejskich wśród warunkowo prozachodniej części obywateli Ukrainy. Sytuację komplikował fakt, że odpowiednie kierunki polityki zagranicznej i ich nośniki rozkładały się nierównomiernie w głównych makroregionach Ukrainy, co miało bezpośredni negatywny wpływ na procesy konsolidacji narodowej.

Pewne elementy oficjalnie zaprzeczanej orientacji prorosyjskiej utrzymywały się w świadomości społecznej z wyraźnym posmakiem regionalnym przez osiem lat wojny rosyjsko-ukraińskiej, będącej przedmiotem wewnętrznych konfliktów politycznych. Jednak idea integracji z Federacją Rosyjską straciła większość swoich dawnych zwolenników. Spadek ten nie doprowadził do automatycznego wzrostu poparcia dla członkostwa w UE, ale nie na tyle, by można było mówić o narodowym konsensusie w tej sprawie. Jednak wraz z początkiem wojny Federacji Rosyjskiej na pełną skalę prorosyjska orientacja dotycząca zagranicznej tożsamości politycznej państwa ukraińskiego została w oczywisty sposób zmarginalizowana. Jednoznaczne „zwycięstwo” orientacji na struktury europejskie i transatlantyckie miało miejsce nawet w tych regionach Ukrainy, które tradycyjnie uważano za prorosyjskie – obwód charkowski, obwód chersoński, obwód odeski. Obecnie ponad 75% respondentów poprze decyzję po zwycięstwie Ukrainy i deokupacji jej terytorium o całkowitym zerwaniu wszelkich stosunków z Federacją Rosyjską aż do całkowitego zakazu wjazdu Rosjan na Ukrainę. Obecnie można również mówić o ogólnonarodowej konsolidacji w kwestii konieczności członkostwa Ukrainy w UE i NATO.

Podsumowując, zauważamy więc, że najnowsze dane z badań socjologicznych pozwalają stwierdzić, że etap obywatelskiej (politycznej) samoidentyfikacji Ukrainy został przekroczony.

Pełnowymiarowa inwazja Federacji Rosyjskiej na terytorium Ukrainy 24 lutego 2022 r. znacznie przyspieszyła procesy kształtowania się państwa politycznego, zmuszając obywateli do odmiennej oceny roli Rosji jako punktu odniesienia w polityce zagranicznej. Jednak dychotomia narodowo-kulturowa Ukraińców pozostanie dość wyraźna. Jednocześnie istnieje duże prawdopodobieństwo pojawienia się nowych podziałów społeczno-politycznych związanych z licznymi stratami ludzkimi, migracjami, masowym zubożeniem itp. Jednocześnie świadoma syndromu pourazowego, który jest nieunikniony w społeczeństwie, które przeżyło wojnę, Ukraina w żadnym wypadku nie może w warunkach wojny ponownie pogрузić się w konfliktach tożsamościowych (językowych, religijnych i etnicznych) i tym samym podzielić i tak już traumatyzowane społeczeństwo.